

İBRAHİM ZÂHİD GÎLÂNÎ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

A Study on İbrâhîm Zâhid Gîlânî

Süleyman GÖKBULUT**

ÖZ

İbrahim Zâhid Gîlânî (ö. 700/1301)'nin tam adı Tâcüddîn İbrahim b. Rûşen Emîr b. Bâbil b. Bündâr/Bîdâr el-Kürdî es-Sencânî'dir. 615/1218 civarında Gîlân eyâletinin Siyâvrûd nâhiyesinde dünyaya gelmiş ve 700/1301 yılında yine aynı yerde vefat etmiştir. İbrahim Zâhid Gîlânî, İslâm dünyasında çeşitli tarikatların kurulup yaygınlaştığı bir dönemde yaşamış önemli bir şahsiyettir. Seyyid Cemâleddîn-i Tebrîzî (ö. ?) adlı hakkında pek bilgi sahibi olmadığımız bir Sühreverdi şeyhinden tasavvufî terbiye görmüştür. Daha sonra farklı şehirlerde hankâhlar açarak irşâd faaliyetlerinde bulunmuştur. Zamanla insanların çok rağbet gösterdiği bir mürşid haline gelmiştir. Bundan dolayı Halvetiyye, Safeviyye, Bayrâmîyye ve Celvetiyye gibi pek çok tarikatın silsilesinde de yer almıştır. Bununla birlikte onunla ilgili bilgilerimiz çok kısıtlıdır. Tasavvufî kaynakların ve modern araştırmaların Şeyh Zâhid hakkında suskun kalmaları oldukça ilginçtir. Bu hususta İbrahim Zâhid'i Safiyyüddîn Erdebîlî'nin şeyhi olarak ele alan İbn Bezzâz diye meşhur Derviş Tevekkülî b. İsmail b. Hacı Muhammed el-Erdebîlî (ö. 759/1358'den sonra)'in *Safvetü's-Safâ*'sı en temel kaynaktır. Öte yandan İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725)'nin *Silsilenâme, Tamâmü'l-Feyz, Kitâbü'n-Netîce* ve *Kenz-i Mahfî* gibi bazı eserleri ile Mahmud Cemâleddîn Hulvî (ö. 1064/1654)'nin *Lemezât-ı Hulviyye* Eş *Lemezât-ı Ulviyye*'si onu Celvetî ve Halvetî geleneği açısından ön plana çıkarmaktadır. Bu makalede biz öncelikle İbrahim Zâhid Gîlânî'nin hayatından, tasavvufî faaliyetlerinden, belirgin vasıflarından ve siyâsilerle ilişkilerinden bahsedeceğiz, ardından "halvet-celvet"

* Makalenin Geliş Tarihi: 24 Ocak 2015.

Makalenin Kabul Tarihi: 06 Mayıs 2015.

** Doç. Dr., DEÜ İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı.

kavramlarından ve “seyr ü sülûk usûlü”nden hareketle onun tasavvuf tarihindeki yerini ve önemini tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Zâhid Gîlânî, İbn Bezzâz, Bursavî, Halvet, Celvet, Seyr ü Sülûk.

ABSTRACT

İbrâhîm Zâhid Gîlânî's (d. 700/1301) full name is Tâc al-Dîn İbrâhîm b. Rûsen Amîr b. Bâbil/Bîdâr al-Kurdî al-Sancânî. He was born in Siyâvrûd township of Gîlân province around 615/1218 and died again in the same place in the year 700/1301. İbrâhîm Zâhid Gîlânî is an important person who lived during the establishment and the spread period of the sūfî orders in Islamic world. He received his mystical training from a sheikh of Suhrawardî sūfî order named Sayyid Jamâl al-Dîn Tabrîzî, we have no information about his. Sheikh Zâhid later opened dervish lodges in different cities and did mystical activities. He has become a murshid who is popular among people over time. Therefore he is counted as joining person in the chains of many sūfî orders like Khalwatiyya, Safawiyya, Bayramiyya and Jalwatiyya. However, our knowledge of him is very limited. The silence of sūfî sources and modern researches about his is very interesting. In this respect, Ibn Bezzâz's (d. after 759/1358) *Safvat as-Safâ* that considers İbrâhîm Zâhid as a sheikh of Safî al-Dîn Ardabilî is the main source. On the other hand Ismâil Hakkî Bursavî's (d. 1137/1725) some works like *Silsilnâme*, *Tamâm al-Fayz*, *Kitâb al-Natîca* and *Kenç-i Mahfî* and Mahmûd Jamâl al-Dîn Hulvî's (ö. 1064/1654) *Lamażât-ı Hulviyye Esç Lemeżât-ı Ulviyye* emphasize his importance in terms of Jalwatî and Khalwatî sūfî traditions. In this article, we will first mention İbrâhîm Zâhid Gîlânî's life, mystical activities, distinct characteristics and political relations, then we will try to determine his place and importance in the history of sufism, based on his concepts of “khalwat-jalwat” and “the principles of sayr u sulûk.”

Keywords: İbrâhîm Zâhid Gîlânî, Ibn Bazzâz, Bursavî, Khalwat, Jalwat, Sayr u Sulûk.

1. KONUNUN ÖNEMİ, AMACI VE SINIRLARI

İbrahim Zâhid Gîlânî (ö. 700/1301) Halvetiyye, Safeviyye, Bayrâmiyye ve Celvetiyye tarikatlarının silsilelerinde pîrlik vasfıyla yer alan mühim bir tasavvufî şahsiyettir. Gerek tabakat literatüründe kendisine çok fazla yer verilmemesi gerekse modern dönemde hakkında yapılan çalışmaların¹ azlığı muhtemelen yazılı bir eserin olmayışından veya günümüze kadar gelmeyişinden kaynaklanmaktadır. Bu durum onun tasavvufî fikirlerini yeterince anlayıp değerlendirebilmeyi zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte elimizdeki birincil ve ikincil derecedeki bazı kaynaklardan

¹ Ulaşabildiğimiz iki çalışma için bk. Vladimir Minorsky, “A Mongol Decree of 720/1320 to the Family of Shaykh Zahid”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 16/3 (1954), London: University of London, s. 515-527; Jean Aubin, “Shaykh İbrâhîm Zâhid Gîlânî (1218?-1301)”, *Turcica*, 21-23 (1991), s. 39-53.

İbrahim Zâhid'in kısa bir biyografisine ve tasavvufî âdâb ile seyr ü sülûk usûlüne dair getirdiği birtakım yeniliklere/katkılara ulaşılabilmektedir.

Bu makalenin kaleme alınmasının birinci amacı, İbrahim Zâhid'in hayatı hakkındaki ilk ve neredeyse yegâne kaynak olan *Safvetü's-Safâ*'ya dayanarak şeyhin kişiliğiyle ilgili sağlıklı bilgiler elde edebilmektir. Menkıbevî mâhiyette yazılmış ve sadece birkaç faslı Şeyh Zâhid'e ayrılmış bir eserde bazı mübâlağaların ve tarihî gerçeklere uygun olmayan anlatıların olabileceği malumdur. Bundan dolayı eserde geçen rivâyetler, genellikle tarihsel durumla mukayese edilerek değerlendirilmeye çalışılacaktır. Esas itibarıyla bizim buradaki gayretimiz, eksik de olsa bir Şeyh İbrahim Zâhid Gîlânî portresi çıkarmaya çalışmaktır.

Diğer bir amacımız da özellikle İsmail Hakkî Bursevî (ö. 1137/1725)'nin ve bazı Osmanlı müelliflerinin –ki bunların bir kısmı Bursevî'den faydalanmışlardır– eserlerinden istifâde ederek İbrahim Zâhid'in hangi tasavvufî uygulamalara nasıl bir katkısının olduğunu öğrenmeye çalışmaktır. Görebildiğimiz kadarıyla burada bilhassa iki husus ön plana çıkmaktadır. Bunlar “halvetten celvete geçiş” ve “esmâ ile seyr ü sülûk” başlıkları altında toplanabilir. Bu iki mevzu söz konusu etmemiz, bu uygulamaların tarihinin Şeyh Zâhid'e dayandırılmasından veya onunla başlatılmasından dolayıdır. Yoksa bu konuların tasavvuf tarihi boyunca kazandığı anlamlar, değişik uygulama biçimleri ve farklı tarikatlarca nasıl anlaşıldıkları üzerinde durmak değildir. Zaten böyle etraflı bir çalışmanın bir makale hacmini aşacağı âşikârdır.

2. KAYNAKLAR HAKKINDA

Az önce de geçtiği üzere İbrahim Zâhid Gîlânî'nin hayatı hakkındaki temel kaynak, İbn Bezzâz diye tanınan Derviş Tevekkülî b. İsmail b. Hacı Muhammed el-Erdebîlî (ö. 759/1358'den sonra)'nin Safevî âilesinin tarihini yazmak üzere tasarladığı kitabı *Safvetü's-Safâ*'dır. 759/1358 tarihinde Şeyh Safiyyüddîn (ö. 735/1334)'in oğlu ve halifesi Şeyh Sadreddîn (ö. 794/1391-92)'in tavsiyesiyle kaleme alınan bu Farsça eser, yazıldıktan sonra üzerinde yapılan tahrifatlarla da meşhurdur.² Çünkü Safevîler (1501-1736)'in Şîliğe dayalı bir devlet kurmaları âilenin menşei üzerinde bazı değişiklikleri zorunlu kılmıştır. İbn Bezzâz'ın İbrahim Zâhid'e eserinde yer vermesi Safiyyüddîn Erdebîlî'yi yetiştiren bir mürid olması dolayısıyladır. Fakat müellifin esas niyeti Şeyh Safiyyüddîn'i anlatmak olduğu için İbrahim Zâhid'in genellikle gölgede kaldığı ve Safiyyüddîn Erdebîlî ile ilişkisi oranında eserde kendisine yer bulabildiği gözlerden kaçmamaktadır.³ Bununla birlikte İbn Bezzâz'ın eseri

² Eser, Şah I. Tahmasb (ö. 984/1576)'ın emriyle Ebu'l-Feth-i Hüseyinî tarafından yeniden düzenlenmiş, bu arada metne Safevîler'in İmam Musa el-Kâzım'ın soyundan geldiklerini ifade eden bazı ibareler eklenmiştir. Bu hususta bk. Ethem Cebecioğlu, “İbn Bezzâz”, *DİA*, 19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999, s. 378; Serap Şah, *Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2007, s. 1-16. İlgili kitabın bir tanıtımı için ayrıca bk. Edward Browne, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, çev. Behrâm Mikdâdî, Tahran: İntişârât-ı Mervârid, 1375, IV, 50-55.

³ Eserin yayınlanmış hali için bk. İbn Bezzâz Erdebîlî, *Safvetü's-Safâ Der Tercüme-i Ahvâl ü Akevâl ü Kerâmât-ı Şeyh Safiyyüddîn İshak Erdebîlî*, haz. Gulamrızâ Tabâtabâi Mecc, Tahran: İntişârât-ı Zeryâb, 1376.

olmasaydı, İbrahim Zâhid muhtemelen tasavvuf tarihinde sadece silsilelerde yer alan bir isim olarak kalacaktı.⁴ Bu yüzden ona minnettarız.

Yukarıda sözünü ettiğimiz ikinci amacı gerçekleştirebilmek için Bursevî'nin bazı eserlerinden yararlanılmıştır. Zira Celvetî geleneğinde ve aynı zamanda tasavvuf tarihinde İbrahim Zâhid Gilânî'nin yerini hakkıyla takdir edip kurucu bir şahsiyet olarak öne çıkaran kişi İsmail Hakkı Bursevî'dir. Onun özellikle, Celvetiyye tarikatı silsilesinde bulunan meşâyih'in biyografilerine dair kaleme aldığı *Silsilenâme*'si, şeyhi Osman Fazlî (ö. 1102/1691)'yi tanıtmak için yazdığı on yedi bölümden oluşan *Tamâmü'l-Feyzî* ve "küntü kenz" hadisinin şerhi olan *Kenz-i Mahfî* adlı eserleri temel kaynaklarımız arasındadır.⁵

Bunlara ilaveten Mahmud Cemâleddîn Hulvî (ö. 1064/1654)'in *Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemezât-ı Ulviyye* adlı eserini zikretmek de uygun olacaktır. Çünkü Hulvî, Halvetî şeyhlerinin tercüme-i hallerine dair telif ettiği *Lemezât*'ında İbrahim Zâhid'e bir bölüm ayırmış ve onun bu gelenekteki konumuna dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Hulvî'nin naklettiği rivâyetlerin hemen hepsinin *Safvetü's-Safâ* menşe'li olduğunu da belirtmek gerekir. Son dönem eserleri arasında yer alan *Tibyânü Vesâilü'l-Hakâik*'in ve *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*'nin İbrahim Zâhid hakkında verdikleri bilgilerin kaynağının ise Bursevî'nin *Silsilenâme*'si ile Hulvî'nin *Lemezât*'ı olduğu tahmin edilebilir.

3. İBRAHİM ZÂHİD GİLÂNÎ KİMDİR?

Şeyhin hayatı ile ilgili çok az bilgiye sahip olduğumuzu daha önce belirtmiştik. Biz burada daha çok İbn Bezzâz'ın aktardıklarından hareketle kısaca onun hayatından, tasavvufi kişiliğinden ve irşâd faaliyetlerinden bahsetmeye çalışacağız.

3.1. Hayatı

Yedi ceddinin de şeyh olduğu söylenen bir âileden gelen İbrahim Zâhid Gilânî'nin tam adı Tâcüddîn İbrahim b. Rûşen Emîr b. Bâbil b. Bündâr/Bidâr el-Kürdî es-Sencânî'dir. Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1228)'nin, Sencân veya Sincân'ın Merv'de bulunan bir köy olduğunu söylemesinden hareketle, İbrahim Zâhid'in atalarından Bidâr'ın Horasan'dan gelerek bölgeye yerleştiği tahmin edilmektedir. Şeyh Zâhid de 615/1218 civarında Gilân eyâletinin Siyâvrûd nâhiyesinde dünyaya gelmiştir.⁶

⁴ Nitekim daha sonraki kaynakların pek çoğunda İbrahim Zâhid'e neredeyse sadece silsilelerde yer verilmiş, onun tasavvufi kişiliğinden ve özelliklerinden hiç bahsedilmemiştir. Bunlara örnek olarak bk. Nev'izâde Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yay., 1989, I, 64; Ahmed Dede Müneccimbaşı, *Sabâjî'l-Abbâr*, İstanbul, 1285, III, 180; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd Fi'l-Mebde' ve'l-Meâd*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288, s. 141; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yay., 2006, II, 432.

⁵ Bursevî ve eserleri hakkında bk. Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yay., 2001.

⁶ Bk. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1957, III, 263. Şeyhin ismi ve nesebiyle ilgili ayrıca bk. İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 184; Muhammed Hüseyinî Şîrâzî Hândmîr,

Gîlân, Hazar denizi kıyısında yer alan, dağları ve akarsuları ile meşhur olan bir bölgedir. İkliminin sıcak ve nemli olması, buranın Moğollar zamanında bile müstakil kalabilmesini sağlamıştır.⁷ İbn Bezzâz'ın, Şeyh Zâhid'in Gîlân dili ve ağzıyla bazı sözlerini nakletmesi⁸ onun bu bölgeye has bir şiveye sahip olduğunu göstermektedir.

Yine *Safvetü's-Safâ*'da İbrahim Zâhid, kısa boylu, parlak renkli, sıcak bir insan, gözü sürmeli, geniş omuzlu, alını açık, ince belli, gür sakallı biri olarak tasvir edilmektedir.⁹

Şeyh Zâhid'in iki evliliğinden ve biri Hilyekirân'da, diğeri de Siyâvrûd'da olmak üzere iki evinin olduğundan bahsedilir. İlk eşinden iki oğlu ve bir kızı vardır. İlerleyen yaşlarında –ki İbn Bezzâz, bunun yetmiş yaşlarında olduğunu söyler– bölgenin ileri gelen şeyhlerinden biri diye nitelenen Muvaffakuddîn Ahî Süleyman'ın kızı ile yaptığı ikinci evliliğinden ise bir kızı ve bir oğlu olmuştur. Bîbî Fâtıma adını taşıyan bu kız, Safiyüddîn Erdebîlî ile evlenmiştir.¹⁰

Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybeden Şeyh Zâhid'in en büyük yardımcısı damadı Safiyüddîn olmuştur.¹¹ 700/1301 yılında Güştâsfi'de hastalanan İbrahim Zâhid, kendi isteğiyle damadı tarafından doğum yeri olan Siyâvrûd'a getirilmiş ve burada vefat etmiştir.¹²

3.2. Tasavvufi Hayata Yönelişi ve Şeyhi

İbn Bezzâz, İbrahim Zâhid'in çocukluk çağlarında bile âbid ve müctehid biri olduğundan söz etmektedir.¹³ *Safvetü's-Safâ*'da geçtiğine göre onun şeyhi ile karşılaşması da bu döneme rastlamaktadır. Şeyh Şihâbüddîn Sühreverdî (ö. 632/1234), halifesi Seyyid Cemâleddîn-i Tebrîzî¹⁴ (ö. ?)'yi sadece İbrahim Zâhid'i

Habîbü's-Siyer Fî Abbâri Efrâdî'l-Beyser, haz. Celâleddîn Hümâyî, Tahran: İntişârât-ı Hayyâm, 1380, IV, 414-415; Mahmud Cemâleddîn Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye Ezz Lemezât-ı Uhiyye*, haz. M. Serhan Tayşî, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1993, s. 319; Mustafa Bahadıröğlü, "İbrâhim Zâhid-i Geylânî", *DİA*, 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, s. 359.

⁷ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2011, s.184-186; Tahsin Yazıcı, "Gîlân", *DİA*, 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, s. 68-69.

⁸ Örnek olarak bk. İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 118, 127.

⁹ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 106.

¹⁰ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 92, 171, 222. Müellif bir yerde de "Şeyh Zâhid seksen yaşına geldiğinde, o yaşlılık haliyle genç bir kadını nikâhladı." demektedir. Bk. İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 222.

¹¹ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 135.

¹² Şeyh Zâhid'in hastalanması ve son günleri hakkında bk. İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 242-249. Şeyhin nereye defnedildiği hakkında ayrıca bk. Seyyid Ahmed Müsevî, "Medfen-i Şeyh Zâhid Gîlânî Kocâst", *Hüner ü Merdüm*, 145 (1353/1974), s. 82-86.

¹³ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 185.

¹⁴ Bausani, Cemâleddîn-i Tebrîzî'nin, aslında Necmeddîn Kübrâ'nın halifelerinden biri olan Aynüzzamân Cemâleddîn Gîlî (ö. 651/1253) ile aynı şahıs olduğunu iddia etmektedir. Bk. Alessandro Bausani, "Religion Under The Mongols", *The Cambridge History of Iran*, ed. J. A. Boyle, Cambridge University Press, 1968, V, 547. Fakat kanaatimizce isim ve coğrafya yakınlığı dolayısıyla iki şahıs karıştırılmıştır. Bu konuda bir değerlendirme için bk. Süleyman Gökbulut, *Necmeddîn Kübrâ, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yay., 2010, s. 149-150.

bulup terbiye etmesi için Gılân'a göndermiştir. Seyyid Cemâleddîn de şeyhinin emri doğrultusunda âilesini de alıp oraya gitmiş, henüz çocuk yaşta bir medrese talebesi olan İbrahim'i görünce başını okşamış ve “Şeyh Şibâbüddîn'in bizî Gılân'a gönderişinde-ki sır, işte budur” demiştir.¹⁵ Tam bir tarih verilmese de İbrahim Zâhid'in gençlik döneminde Şeyh Cemâleddîn'e bağlandığı, ondan tevbe ve telkin¹⁶ aldığı söylenebilir.

İbn Bezzâz, İbrahim'e “zâhid” lakabının da şeyhi Cemâleddîn tarafından verildiğini belirten iki rivâyet aktarır. Bunlar aynen *Lemezât*'ta da tekrar edilmiştir. Konuyla ilgili rivâyetlerin ilki şudur: “*Seyyid Cemâleddîn bir tarlaya pamuk ekmişti. İbrahim'e ayrık otlarını temizlemesini söylemişti. Onun kopardığı her ayrık otu gümüşe dönüştürüyordu. İbrahim, onları tekrar toprağa sokup çıkardığında ise altın oluyordu. Bu sefer tekrar toprağa sokmak istediğinde toprak bunları kabul etmiyordu. Artık bu durum çok kez tekrarlanınca, sinirle onları yere atıp bir daba ayrık otu toplamamaya karar verdi. Seyyid Cemâleddîn'in yanına geldiği zaman, şeyhi ona “Zâhid! İyi ki o gümüş ve altın bıraktın” dedi. Bundan sonra onun lakabı Zâhid oldu.*”¹⁷

İkinci rivâyet de şöyledir: “*Seyyid Cemâleddîn geçimini pamuk ticaretiyle sağlıyordu. Yetiştirilen pamuktan öncelikle âilesinin ve müridlerinin elbiseleri imal ediliyordu. Fazla pamuklar da Gılân'ın şehirlerine gönderilip, karşılığında pirinç alınıyordu. Bir keresinde Seyyid Cemâleddîn, Şeyh Zâhid'i bir miktar pamukla Gılân'ın Esterâbâd şehrine gönderdi. Yolda yorulan İbrahim, pazardan aldığı pirinç çuvalıyla bir ağaca yaslanarak dinlenmeye başladı. Sonra çuvaldan bir pirinç tanesi onun yanına düştü. İbrahim onu ağzına attı, tam dişleri arasında kırıp yiyecekken, Seyyid Cemâleddîn'i gördü ve o pirinç tanesini tekrar çuvala koydu. Seyyid Cemâleddîn, huşûruna gelen İbrâhîm'e: “Zâhid, taneciği yememekle zühdü yerine getirmiş oldun, iyi yaptın.” dedi. İşte bu Zâhid lakabı, buradan Şeyh Zâhid'in üzerinde kaldı.*”¹⁸

İbrahim Zâhid, şeyhi vefat edene kadar onun yanından ayrılmamıştır. Seyyid Cemâleddîn ölmeden önce ona yaptığı vasiyette, yirmi yıl daha irşâd işine başlamamasını, dolayısıyla zühd ve mücâhede hayatına devam etmesini söylemiştir.¹⁹ Seyyid Cemâleddîn'in ne zaman vefat ettiğine dair kaynaklarda herhangi bir tarih verilmemektedir. Fakat İbrahim Zâhid'in olgunluk çağları diyebileceğimiz kırklı yaşlarında şeyhini kaybettiğini var sayabiliriz. Yirmi yıl kadar daha irşâd hizmetine başlamadığını hesaba katarsak onun altmışlarında artık kâmil bir şeyh olarak ortaya çıktığını düşünebiliriz. Hem böylece Safiyyüddîn'in takriben yirmi beş yıl kadar Şeyh Zâhid'le birlikte olduğu bilgisi²⁰ hem de İbn Bezzâz'ın “Şeyh Safiyyüddîn onun

¹⁵ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 185-186; Hândmîr, *Habîbü's-Sîyer*, IV, 415. Hulvî, İbrahim Zâhid'in Şîrâz'daki öğrenimi sırasında Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292) ile ilişkisine dair bir bilgi verir. Bk. Hulvî, *Lemezât*, s. 320.

¹⁶ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 186.

¹⁷ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 186; Hulvî, *Lemezât*, s. 320.

¹⁸ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 186-187; Hulvî, *Lemezât*, s. 320.

¹⁹ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 188.

²⁰ Bk. J. Spencer Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, New York: Oxford University Press, 1998, s. 100; Franz Babinger, “Safiyyüddîn”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, 10, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966, s. 64.

*buşuruna vardığında şeyhin küçük bir müridân topluluğu vardı.*²¹ ifadesi yerli yerine oturmuş olacaktır. Zira 650/1252’de doğan, gençlik döneminde bir müddet şeyh arayışında bulunan²² Safiyyüddîn Erdebîlî’nin, Şeyh Zâhid’i görmek için Gîlân/Hilyekerân’a geldiğinde yirmi beş otuz yaşlarında olduğunu ve şeyhin de yeni yeni irşâd faaliyetlerine giriştiğini tahmin edebiliriz. İbrahim Zâhid’in seksen beş yaşlarında vefât etmesi de bu söylediklerimizi haklı çıkarmaktadır.

Neticede Seyyid Cemâleddîn’in arzusuna uyan Şeyh Zâhid, belirtilen süre tamamlanınca manevî bir işâret üzerine irşâda başladı²³ ve yaşadığı bölgeye yakın diğer beldelere de seferler yaptı. Anlaşıldığı kadarıyla onun Gîlân/İsfehbûd’daki halvethânesinin²⁴ dışında, Güştâsî ve Tebrîz gibi şehirlerde de zâviyesi bulunmaktaydı.²⁵ İbrahim Zâhid, halifesi Şeyh Safiyyüddîn’e memleketi Erdebîl’de bir zâviye açmasını tavsiye etmişti.²⁶ Sonraki dönemlerde daha da meşhur hale gelecek olan Erdebîl Tekkesi’nin temelleri İbrahim Zâhid hayattayken atılmıştı ve muhtemelen o yıllarda şeyhin adıyla anılıyordu. Ayrıca Şeyh Zâhid, kendisi gidemediği için halifesi Safiyyüddîn’i Merâğa’ya halkı irşâd için göndermişti.²⁷ Buradan hareketle onun orada da bir hankâha veya kendisine tâbi bir topluluğa sahip olduğunu söyleyebiliriz.

3.3. Mânevî Hayatı ve Bazı Konularda Gösterdiği Hassasiyetler

Şeyh Zâhid’in gerek kendi mânevî hayatında gerekse müridlerini yetiştirirken sıkı bir zühd ve riyâzet yolunu tercih ettiği anlaşılmaktadır. Mesela o, Ramazan ayında halvete girer ve bayrama kadar kimseyle konuşmazdı.²⁸ Hayvansal gıdılardan genellikle kaçınırdı. Yedikleri arasında çoğunlukla pirinç vardı. Kavunu ve narı da çok severdi.²⁹ Fakat o, terbiye hususunda tedricî bir metot takip etmekte ve sâlikin gelişimine paralel olarak riyâzet hayatını da hafifletmekteydi. Bunun bir örneğini Safiyyüddîn’de görüyoruz. Anlatıldığına göre Şeyh Safiyyüddîn başlangıçta yedi

²¹ İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s. 189.

²² Safiyyüddîn Erdebîlî’nin hayatı hakkında bk. Reşat Öngören, “Safiyyüddîn-i Erdebîlî”, *DİA*, 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008, s. 476-478. Safiyyüddîn’in gençlik dönemindeki şeyh arayışı için bk. İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s. 109-110.

²³ Hulvî, *Lemezât*, s. 321.

²⁴ İbn Bezzâz, İbrahim Zâhid’in halvethânesinin Gîlân/İsfehbûd’da, deniz kıyısında olduğunu ve denizin dalgalanma halinde suyun halvethânenin eşğine kadar geldiğini söylemektedir. Bk. İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s. 106.

²⁵ İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s. 196-197; Muhsin Keyânî, *Târîh-i Hânkâh Der İrân*, Tahran: İntişârât-ı Tahûrî, 1380, s. 232.

²⁶ Bk. İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s. 178.

²⁷ Bk. İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s. 161-162.

²⁸ İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s. 113. Buna benzer uygulamaların Safeviyye tarikatında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu yolda da Ramazan ayının son on günü ile Zilhicce ayının ilk on günü inzivada geçirilirdi. Yine kış başlarken 30 günlük çile uygulaması vardı. Bk. Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tevfik Bıykoğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1992, s. 11. Halvetiyye’nin Şabâniyye kolunda da müridin Ramazan ve Kurban bayramları öncesinde, aşûrede ve kandillerde halvete girmesi tarikat pîrlerinin sünneti olarak değerlendirilmiştir. Bk. Mustafa Tatçı, *Harret-i Pîr Şeyh Şabân-ı Velî ve Şabâniyye*, İstanbul: H Yay., 2012, s. 79.

²⁹ İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s. 133, 143.

günde bir kere iftar ediyordu, sonra şeyhi bunu üç güne, daha sonra da bir güne indirdi. Önce pirinçle iftar ederken, zamanla hayvansal gıdalar almasına da izin verdi.³⁰

İbrahim Zâhid, tıpkı şeyhi Cemâleddîn Tebrîzî gibi elinin emeğiyle geçinmeye dikkat ederdi. Kendisine ait bir pirinç tarlası vardı ve burada bizzat çalışırdı.³¹ Bu hususta onu kınayanlar ve hakir görenler olmuşsa da, şeyh bunlara hiç aldırma- zdı. Anlatıldığına göre iki kişi onu görmek için gelmişti. Şeyh kısa bir ayakkabı giymiş, pirinç tarlasının içinde suya ve çamura bulanmış bir haldeydi. Onlar bu manzara karşısında şeyhi küçümsediler ve “*Biz bu kadar uzun yolu, böyle biri için mi geldik?*” dediler. Fakat daha sonra ondan etkilenip müridi oldular.³²

Şeyh Zâhid, başkalarından bir şey istemediği gibi kendi tâliblerinden de böyle bir tavır beklerdi. İbn Bezzâz’ın naklettiği şu hâdise bunun en güzel örneklerindendir: Şeyh Zâhid’in güzel sesli bir müezzini vardı. Bir gün ezan okudu. Şeyh müezzine: “*Sesin her zamanki gibi değil.*” dedi. Müezzine: “*Bugün birisinden bir parça buğday ekmeği istedim ve yedim.*” diye cevap verdi. Buna kızan şeyh “*Her kim, kendisi için dilencilik kapısını açarsa bizim sohbetimize lâyık olmaz.*” dedi. O müezzin orada bir daha ezan okumadı.³³

Bu başlık altında son olarak şeyhin kerâmetlere bakışına da değinmek isabetli olacaktır. Zira kerâmet gösterme konusunda kendisine meydan okuyanlara karşı o hep sükûnetle davranmış ve gerçek kerâmetin tevâzu ve güzel ahlâk olduğunu göstermeye çalışmıştır. Nakledildiğine göre bir adam, şeyhe “*Ben havada uçuyorum, semâ’ sırasında havada dönüyorum*”; başka biri “*Ben kışın taze kavun getiriyorum.*”; diğer biri de “*Ben sıyım üzerine seccade serip namaz kılıyorum.*” diyerek, bir nevi meydan okumuşlardır. Şeyh Zâhid’in bunlara verdiği cevap oldukça mânîdardır: “*Ben derviş bir adamım, bu işleri hiç bilmem, siz bildiğinizi yapın!*”³⁴

3.4. Siyâsilerle İlişkisi

Şeyh Zâhid’in tasavvufî faaliyetlerini hakkıyla anlayıp değerlendirebilmek için onun siyâsilerle olan ilişkilerini de kesinlikle göz ardı etmemek gerekir. *Safvetü’s-Safâ*’da bu konuda iki sultanın ismi öne çıkmaktadır. Bunlardan biri Şirvanşah II. Ahistân (ö. ?), diğeri İlhanlılar’dan Gâzân Han (ö. 703/1304)’dır. Her ikisi de İbrahim Zâhid’in müridi olarak gösterilse de şeyhin İlhanlı hükümdârı Gâzân Han’la ilişkisinin çok daha ileri boyutta olduğu anlaşılmaktadır.

Safvetü’s-Safâ’ya göre Şeyh Zâhid’in kendi tasavvufî düşüncelerini ve pratiğini yaymak için yaptığı ilk sefer Güştâsfî tarafınaydı.³⁵ Burası, Doğu Kafkaslar’da ve kısmen bugünkü Azerbaycan’da 799-1607 yılları arasında hüküm süren bir Müs-

³⁰ İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s. 120-122.

³¹ İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s. 194, 213, 220.

³² İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s. 213.

³³ İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s. 236-237.

³⁴ İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s. 195.

³⁵ İbn Bezzâz, *Safvetü’s-Safâ*, s. 196-97.

lüman hânedanlık olan Şirvanşahlar'ın yönetimindeydi. Sünnî olan Şirvanşahlar genel olarak dinî kurumların geliştirilmesine önem veriyor, şeyhleri ve tekkeleri destekliyorlardı. Anlaşıldığı kadarıyla bu sırada yönetimde olan II. Ahistân, İbrahim Zâhid'e bağlandı ve onun için bir zâviye inşa ettirdi.³⁶ Yöneticinin Şeyh Zâhid'in yanında yer alması, onun Şirvanşahlar topraklarındaki faaliyetlerinin sorunsuz gittiği anlamına gelmiyordu. Mesela İbrahim Zâhid, Güştâsfî'ye gider gitmez bazı şeyhler ve şeyh âileleri ona karşı çıkmaya ve kendi nüfûz alanlarından onu uzaklaştırmaya çalıştılar. Hattâ onunla kerâmet yarışına girmeye çabalayan insanlar bile çıktı. Şeyhin soğukkanlı tutumu ve kendini biraz geri çekmesi olayları yatıştırır gibi olduysa da Şirvan'da işi suikasta kadar götürenler çıktı. İbn Bezzâz'ın anlatımıyla bu suikast olayı şöyle cereyân etmişti:

Şirvan'da kırk kadar derviş toplanıp Şeyh Zâhid'e düşmanlık etmeye başladılar. “*Bu şahsın irşâdı yüzünden bizim pazarımız iflâs etti. Biz önce onun müridlerini çuvaldızla delik deşik edeceğiz, sonra şeyhi de ortadan kaldıracacağız.*” diyorlardı. Bir medresede kalan İbrahim Zâhid'in yanında halifesi Safiyyüddîn de vardı. Şeyh gece abdest almaya çıktığında üç dervişin onu takip ettiklerini anladı ve şeyhine siper oldu. Durumun elverişsiz olduğunu anlayan üç şahıs kaçtı. Safiyyüddîn şeyhine haber vermeden onları bölgenin yöneticisine şikâyet etti ve şahıslar gerekli cezayı aldılar. Zamanla düşmanlıklarını arttıran grup, içlerinden birinin ölümle cezalandırılmasından sonra dağılıp gitti.³⁷

Yaşanan bu tip hâdiselerden sonra İbrahim Zâhid ile II. Ahistân'ın iyi ilişkilerinin bozulduğu da İbn Bezzâz'ın değindiği konulardan biridir. Ona göre halkın çoğunun İbrahim Zâhid'e bağlanmalarından, ibâdet ve tâaate meyletmelerinden dolayı işlerini aksattıkları ve bu durumun da ülkeyi olumsuz mânâda etkilediği gerekçesiyle sultan, inşa ettirdiği zâviyeyi yıktırmaya karar vermiş ama başaramadan ölmüştür.³⁸ *Safvetü's-Safâ* müellifinin verdiği bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Zira daha önce geçtiği üzere, Şeyh Zâhid'in neredeyse hayatının son günlerine kadar Güştâsfî'de bulunduğunu ve öleceği sırada doğum yeri olan Siyâvrûd'a getirildiğini söyleyen yine İbn Bezzâz'dır.³⁹ Her hâlükârda Güştâsfî, şeyhin hizmet ve nüfûz sahasının merkezinde yer almış gibi görünmektedir.

İbrahim Zâhid'in Gâzân Han'la ilişkisi, şeyhin irşâd faaliyetlerinde bulunduğu bölgelerin bazılarının da Moğolların/İlhanlıların yönetiminde olduğunu göstermektedir. İlhanlı hükümdarları Budizm başta olmak üzere farklı dinlere inanmış kimselerdir.⁴⁰ Fakat 694/1295'te başa geçen Gâzân Han, Kübrevî şeyhi Sa'deddîn Hammûye (ö. 649/1251)'nin kendisinden sonra Bahrâbâd'daki dergâhını emânet ettiği oğlu Şeyh Sadreddîn İbrahim (ö. 722/1322)'in eliyle Müslüman olmuş ve

³⁶ Şirvanşahlar hakkında bk. Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, *DİA*, 39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, s. 211-213.

³⁷ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 131-32.

³⁸ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 198.

³⁹ Şeyh Zâhid'in Siyâvrûd'a getirilmesi hakkında bk. İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 244-245.

⁴⁰ Moğolların çeşitli dinlerle olan münasebetleri hakkında bk. Spuler, *İran Moğolları*, s. 220-273.

İslâm'ı devletin resmî dini ilan etmiştir.⁴¹ Şeyh Zâhid'in hayatının son on yılında, bu hükümdarla olan yakınlığı dikkatleri çekmektedir. Şeyhin önceki İlhanlı sultanlarıyla herhangi bir ilişkisine atıfta bulunmayan İbn Bezzâz, onun Gâzân Han'la münasebetlerini çeşitli defalar konu edinir. Bu durum, büyük oranda sultanın İslâm'ı benimsemesinden, şeyhlere hürmetinden ve tasavvuf erbâbı için çeşitli yerlere hankâhlar yaptırmasından kaynaklanmaktadır.⁴² Belki buna bir de İbrahim Zâhid'in şöhretinin ve müntesiblerinin bu yıllarda iyice artmaya başladığını ekleyebiliriz.

Safvetü's-Safâ'nın tasvir ettiğine göre şeyhe bağlı olan⁴³ ve ayaklarına kaparıp öpecek kadar⁴⁴ İbrahim Zâhid'i seven Gâzân Han, bir gün emirleriyle giderken "İçimden geçirdiğim üç mesele hakkında şeyhin görüşünü isteyeceğim, bakalım kalbimden geçenlere vâkıf mı?" diye niyetlenmiş ve bunları yanındakilere söylemiştir. Bunlardan birincisi, şeyhin Hallâc hakkındaki görüşü; ikincisi adâletle ilgili bir söz söylemesi; üçüncüsü de üzerindeki elbiseyi çıkarıp kendisine giydirmesidir. Gâzân Han, şeyhin huzuruna varıp onunla tokalaşınca vücuduna bir titreme gelmiştir. İbn Bezzâz'ın "Bu sırada şeyhin zâhir gözleri kapalıydı" sözünden, bu karşılaşmanın İbrahim Zâhid'in hayatının sonlarına doğru gerçekleştiğini çıkarabiliriz. Neticece şeyh, sultanın üç isteğini de keşfen bilmiş ve elbisesini de ona hediye etmiştir.⁴⁵

İbrahim Zâhid'in Gâzân Han katındaki saygısı ve karizması, sultanın hapsettiği Gilân vâlisi Melik Ahmed İsfehbûd'u, şeyhin araya girmesi ve şefaatte bulunması sebebiyle bağışlaması hâdisesinde de açıkça görülmektedir. Aslında bu vâli, insanların şeyhe olan itikadlarını sarsmakta ve onları başka bir mürşide yönlendirmekteydi. Şeyh Zâhid buna biraz kırdı. *Safvetü's-Safâ*'da değinilirse de herhalde olayı Gâzân Han'a aksettirdi veya doğrudan vâliyi ona şikâyet etti. Bunun üzerine

⁴¹ Gâzân Han'ın İslâm'ı kabul edişinde düzenlenen tören için bk. Devletşah Semerkandî, *Tezkire-i Devletşâh*, çev. Necati Lügal, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963, s. 330-331; Hâfiz Hüseyin Kerbelâî, *Ravzâtü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cenân*, haz. Cafer Sultan el-Karrâî, Tahran: İntişârât-ı Sütüde, 1344, I, 528. Gâzân Han esas itibarıyla Sünnî-Hanefî bir kişiydi. Fakat o Şii imamlarına ve âlimlerine de hürmet eder, onlara düzenli maaş bağlar ve vergilerden muaf tutardı. Şülerce kutsal sayılan yerleri ziyaret eder, buralara bağışta bulunurdu. Bu durum, onun Şii olduğu hakkında bir takım dedikoduların çıkmasına sebep oldu. Bk. Abdülkadir Yuvalı, "Gazan Han", *DİA*, 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, s. 430.

⁴² Gâzân Han ve İlhanlıların şeyhlerle münasebetleri hakkında örnek olarak bk. Keyânî, *Târîh-i Hânkah Der İran*, s. 230-231; Minorsky, "A Mongol Decree of 720/1320 to the Family of Shaykh Zahid", s. 515-527; Reuven Amitai-Preiss, "Sufis and Shamans: Some Remarks on the Islamization of the Mongols in the Ilkhanate", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 42/1 (1999), Brill, s. 27-46.

⁴³ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 150.

⁴⁴ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 208.

⁴⁵ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 206-208. Gâzân Han'ın, şeyhlerin elbisesini giymeye veya onların sözlerini kendi giysisine işletmeye değer verdiği anlaşılıyor. Bu konuda başka bir hâdis de şöyledir: Gâzân Han, Müslüman olduktan sonra Mevlânâ'nın "Sen Tatar'dan korkuyorsun; çünkü Tanrı'ya tanımıyorsun. Oysa ben Tatar'dan iki yüz iman sancağı yükselteceğim." sözlerini, giydiği hırkaya altın telle yazdırmıştır. Sultan tören günlerinde bunu giyer, Mevlânâ bu gazeli benim için söylemiş, çünkü Tatarlar benim zamanımda Müslüman oldular deyip övünürdü. Bk. Mehmet Demirci, *Mevlânâ ve Mevlevî Kültürü*, İstanbul: H Yay., 2008, s. 85.

vâli tutuklanınca, yakınları şeyhten şefaata talep ettiler. İbrahim Zâhid de muhtemelen kırgınlığı biraz geçtiği için Melik Ahmed'i affettirmek için böyle bir işe girişti.⁴⁶

Buna karşılık Şeyh Zâhid'in de Gâzân Han'a mânevî desteğini esirgemediğini ve zor zamanlarında ona yardım elini uzattığını görüyoruz. Mesela Mısır seferinde yenilmiş⁴⁷ ve perişan bir haldeyken şeyhin bir anda gelip Gâzân Han'ın atının ipini tuttuğu ve onu bu keşmekeşten kurtardığı ile ilgili rivâyet, sultanın şeyhe ve kerâmetlerine olan inancını yansıtmaktadır.⁴⁸

3.5. Zâhidiyye Tarikatı

Harîrîzâde'nin *Tibyân*'da İbrahim Zâhid'e nispet ettiği ve Ebheriyye'nin bir subesi olarak değerlendirdiği Zâhidiyye⁴⁹ adlı bir tarikatın pek devam etmediği anlaşılmaktadır. Çünkü İbn Bezzâz, Şeyh Zâhid'in ilk evliliğinden olan oğlu Cemâleddîn Ali ile damadı Safiyyüddîn Erdebîlî arasında halifenin kim olacağına dair bazı anlaşmazlıkların çıktığını, müridlerden bir kısmının bu makamın Cemâleddîn Ali'nin hakkı olduğunu savunduklarını ve Safiyyüddîn'i de bilgisizlikle suçladıklarını yazmıştır. Fakat görülen o ki anlaşmazlıklar burada kalmamış, Şeyh Safiyyüddîn irşâd postuna oturduktan sonra da devam etmiştir. Başlarını Cemâleddîn Ali'nin çektiği bir grup ona karşı isyan başlatmıştır. Cemâleddîn Ali gerçek halifenin kendisi olduğunu iddia etmiş ve insanlara zikir telkininde bulunmaya başlamıştır. *Safvetü's-Safâ* yazarı, söz konusu topluluğun Erdebîlî'ye birkaç suikast girişiminde bile bulunduğunu, sonunda yaptıklarından utanan Cemâleddîn Ali'nin af dilediğini ve işin tatlıya bağlandığını da aktarmıştır.⁵⁰

İbn Bezzâz'ın tarafgir anlatımını bir yana bıraksak bile bütün bu rivâyetler iki grup arasındaki anlaşmazlığın ulaştığı boyutu göstermesi açısından önemlidir. Buradan hareketle Şeyh Zâhid'in oğlu Cemâleddîn Ali tarafını tutanlara "Gîlânîyân veya Zâhidiyân" denmesi kuvvetle muhtemeldir.⁵¹ Bu topluluk da herhalde oğlunun ölümüyle son bulmuştur. Fakat İbrahim Zâhid'den gelen silsile Safeviyye ve Halvetiyye ile devam etmiştir.⁵² Netice itibariyle henüz tarikatların teşekkül dönemi olması hasebiyle Zâhidiyye'nin ayrı bir tarikattan ziyâde tasavvufî bir meşreb/usûl

⁴⁶ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 149, 210-211.

⁴⁷ Burada muhtemelen Gâzân Han'ın 702/1303 yılında Mısır orduları tarafından bozguna uğratılmasına atıfta bulunulmaktadır. Bu sefer hakkında bk. Spuler, *İran Moğolları*, s. 115.

⁴⁸ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 230.

⁴⁹ Bk. Harîrîzâde Kemâleddîn, *Tibyânü Vesâilü'l-Hakâik Fî Beyâni Selâsî'l-Tarâik*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendî, no: 432, II, vr. 70a.

⁵⁰ İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ*, s. 172-173, 788-791.

⁵¹ Bu konuda bk. Muhammed Kerîm Yusuf Cemâli-Abbâs Penâhî, "Revâbit-ı Mütেকâbil-i Şeyh Zâhid Gîlânî ve Şeyh Safiyyüddîn Erdebîlî Ber Yekdiğer?", *Faşnâme-i İlmî-Pejûbeş-i Târîh*, 9 (1387), s. 143-144; Minorsky, "A Mongol Decree of 720/1320 to the Family of Shaykh Zahid", s. 518-519.

⁵² *Tibyân*'da bu duruma şu şekilde işaret edilmektedir: "O, Halvetiyye ve Celvetiyye şeyhlerinin önderiydi. Bu iki yol, onun Abî Muhammed el-Halvetî diye meşhur Kerîmiüddîn Muhammed el-Halvetî ve Safiyyüddîn Erdebîlî'ye bilâfetiyle ayrıldı." Bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 71a. Halvetiyye tarikatı ve silsilesi hakkında bk. Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (1999), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi s. 535-563.

olarak kabul edildiğini ve Şeyh İbrahim'in lakabı "Zâhid"den dolayı böyle bir isimlendirmenin benimsenmiş olduğunu söylemek daha doğru gibi görünmektedir.

4. HALVET'TEN CELVET'E GEÇİŞ

*"Li-ma'allah halvetine dâhil ol kim Hakkıyâ
Halveti tekâmlden Hakke'ile celvettir garaz."*⁵³

İsmail Hakkı Bursevî'nin aşağıda söz konusu edeceğimiz eserlerinde dikkat çeken en bâriz hususlardan biri, İbrahim Zâhid'in halvetten celvete geçişi sağlayan ilk sûfî olarak resmedilmesi; dolayısıyla onun Celvetiyye tarikatının piri olduğunun vurgulanmasıdır. Bursevî'nin özellikle şu sözü, şeyhin bu gelenek içindeki yerini özetler niteliktedir: "*Ba'dezâ silsile-i Celvetiyye'de derc olan İbrahim Zâhid Gîlânî, mebde-i Celvetiyândır... Egerçi ba'zı Celvetiyye ol mebde'i Şeyh Üftâde Efendi zannederler. Şu kadar vardır ki: Zamân-ı Gîlânî'de Celvetî bilâl ve zamân-ı Üftâde Hazretleri'nde kamer ve zamân-ı Hüddâyî Hazretleri'nde bedir gibi müncel olup kâr-ı gâibe resâde oldu.*"⁵⁴

Meselenin önemine değindikten sonra, "halvet ve celvet" ıstılahlarını tanımlayıp Bursevî'nin konuyu nasıl ele aldığına geçebiliriz. Tasavvuf terimleri arasında çok kez beraber zikredilen kavram çiftlerinden biri de "halvet ve celvet"tir. "Uzlet, inzivâ, yalnızlık, tek başına yaşamak" gibi anlamlara gelen halvet, ne bir meleğin ne de diğer herhangi bir kimsenin bulunmadığı bir halde ve yerde Hak ile sırren konuşmak ve sohbet etmektir. "Ortaya çıkma ve görünme" demek olan celvet ise ilâhî nitelikler kazanan sâlikin halvetten çıkmasıdır.⁵⁵

Bursevî, *Tamâmü'l-Feyz* adlı eserinde çeşitli tarikatları tanıtırken önce Halvetiyye'yi daha sonra da Celvetiyye'yi ele almaktadır. Ona göre halvetin başlangıcı sûret ve mânâ itibariyle insanlardan uzaklaşmak, sonu ise Hak ile sırren konuşmaktır.⁵⁶ Celvet ise kulun halka ait itibârî sıfat elbiselerinden soyunduktan sonra Hakk'a ait hakikî sıfat elbiselerini giyinip halvetten çıkmasıdır. Halvet ve celvetin esasen birbirini tamamlayan iki süreç olduğuna dikkat çekmek isteyen Bursevî, harf sembolizmine başvurarak, aslında bu ikisi arasında noktanın alta veya üste konulması dışında bir fark yoktur, der. Ona göre bu fark da ilk defa İbrahim Zâhid Gîlânî'de ortaya çıkmıştır. O, noktayı üstten alta indirmiştir.⁵⁷

Bursevî, bu tedriciliğin Hz. Peygamber'in hayatıyla da uyumlu olduğunu söyler. Zira onun Hira mağarasında geçirdiği zaman dilimi halvete, daha sonraki

⁵³ İsmail Hakkı Bursevî, *Şerhu'l-Usûli'l-Aşere*, BEYBEK, Genel, no: 70, vr. 16b.

⁵⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâb-ı Silsile-i Şeyh İsmail Hakkı bi-Tarik-i Celveti*, İstanbul: Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291, s. 108.

⁵⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yay., 2002, s. 156, 86.

⁵⁶ Ramazan Muslu, *İsmail Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994, s. 19. (tahkik kısmı)

⁵⁷ Muslu, *İsmail Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri*, s. 25. (tahkik kısmı) Sâdık Vicdâni de Bursevî'ye atıf yaparak seyr ü sülûkta halvetten celvete intikal edenin ve tarikatın irşâd prensibinde yenilik yapanın İbrahim Zâhid Gîlânî olduğunu ve bu zâta nisbet edilen Zâhidîyye'nin önce Safeviyye, daha sonra da Celvetiyye olarak ortaya çıktığını söyler. Sâdık Vicdâni, *Tomâr-ı Turuk-ı Alîyye'den: Halvetiyye Silsilenâmesi*, İstanbul: Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338, s. 18-19.

tebliğ dönemi ise celvete işaret eder. Yine Peygamberimizin mi'râca çıkıp tam bir fenâ ile halkın gözünden gizlenmesi halvet, daha sonra kevn ve şehâdet âlemine dönmesi celvet olarak yorumlanabilir.⁵⁸ Yani ona göre halvet hafâyı/gizliliği, celvet ise zuhûru/ortaya çıkmayı sembolize etmektedir.⁵⁹

Bursevî, *Kenz-i Mahfî* adlı eserinde de ilâhî âlemde yazılı olarak gördüğü “Hudâ” ve “Cüdâ” kelimelerinden hareketle halvet ile celvet kavramlarını kıyaslamaya çalışır. Burada Hudâ'nın halvete, Cüdâ'nın ise celvete tekabül ettiğini, ilkinin fenâ'ya ikincisinin ise bekâ'ya karşılık geldiğini söyler. Halvette noktanın üstte olması, halvetînin makâm-ı a'lâya urûc ettiğini; celvette noktanın altta olması, celvetî'nin esfele nüzûl eylediğini gösterir.⁶⁰ Pekâla “bunlardan hangisi daha efdaldir?” sorusunun cevâbı aslında yukarıdaki açıklamalarda gizlidir. Fakat yine de Bursevî'nin açıklamasını kendi diliyle aktarmakta yarar vardır:

“Cevâb budur ki celvet ve cüdâyî, makâm-ı ehl-i da'vet ve irşâddır ki makâm-ı enbiyâ ve kümmel-i evliyâdır. Egerçi ba'zılar halvet ve Hudâyî makâmın ibtiyâr etmişlerdir, Ebu Yezîd Bistâmî gibi... Zîrâ makâm-ı da'vet, makâm-ı belâ ve mihnet ve makâm-ı halvet, makâm-ı sükûn ve râbattır. Naẓar eyle ki halkla ihtilâl ve sobbet edenler ne ezîyetler çekerler ve ne şiddetler görürler...”⁶¹

Açıktır anlaşılacağı üzere, bir Celvetiyye mensubu olarak Bursevî'nin tercihi tabii ki celvetten yanadır. Çünkü Celvetî “bekâ” ehli olduğu için “cem’ ile farkı” bir araya getirebilir, ama bu hâl “fenâ” mertebesine tekabül eden halvette gerçekleşmez.⁶² Devrindeki şer ve fesâdın artmasından şikâyetçi olan Bursevî, her ne kadar Celvetî olsa da zamanın halveti gerektirdiğini söylemekten çekinmez.⁶³

5. ESMÂ İLE SEYR Ü SÜLÛK

Şeyh Zâhid'in manevî dünyasındaki bu çeşitlilik ve iki farklı tavır, ondan iki ayrı tarîkatın doğmasını sağlamıştır. Bunlardan biri halveti benimseyen Halvetiyye, diğeri ise celveti esas alan Safeviyye ve ondan ortaya çıkan Bayrâmiyye ve Celvetiyye ekolleridir.

Aynı durum Şeyh Zâhid'in seyr ü sülûk metodu hakkında da geçerlidir. Bursevî'nin belirttiğine göre, “usûl-i esmâ” ile sülûk etmek İbrahim Zâhid Gîlânî Hazretleri'nden kalmıştır.⁶⁴ Kaynaklarda onun “on iki veya yedi esmâ” zikri ile seyr ü sülûk yaptırıldığına dair rivâyetler bulunmaktadır. Mesela *Lemezâp*'ta İbrahim Zâhid'in mürcîsi Cemâleddîn Tebrîzî'nin, Seyyid Ali adlı bir müridini 12 esmâ ve

⁵⁸ Muslu, *İsmail Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri*, s. 25. (tahkik kısmı); Bursevî, *Silsile*, s. 64-65, 114.

⁵⁹ Bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-Neftce*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İnsan Yay., İstanbul 1997, I, 189; II, 119.

⁶⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, Hacı Mustafa Efendi Matbaası, 1290, s. 121-123.

⁶¹ Bursevî, *Kenz-i Mahfî*, s. 123-124.

⁶² Bursevî, *Silsile*, s. 113.

⁶³ Muslu, *İsmail Hakkı Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri*, s. 31. (tahkik kısmı)

⁶⁴ Bursevî, *Silsile*, s. 109-110.

seyr-i tis'a/dokuz seyr ile terbiye ettiğine dair bir rivâyet yer almaktadır.⁶⁵ Şeyh Zâhid de muhtemelen böyle bir eğitimden geçmiş ve bu usûlü benimsemiş olabilir. Söz konusu usûl onun tarafından meşhur edilince böyle bir eğitimi ilk uygulayanın da o olduğuna inanılmıştır.

Bursevî'nin yaptığı şu açıklamalar, İbrahim Zâhid'in –eğer doğruysa- niçin 12 isimle sülûkü benimsediğini anlamamızı kolaylaştırabilir: Bursevî'ye göre aslında ilâhî isimler 1001 tanedir. Bin bir ismin icmâli 99'dur. Daha sonra bu da önce 25'e ve nihâyetinde 12'ye indirilmiştir. Buna da usûl-i esmâ denmiştir. Çünkü kelime-i tevhîd 12 harften oluşmaktadır ve tevhîdin de 12 kapısı vardır.⁶⁶

Celvetî sâliklerinin bir kısmının da takip ettikleri söz konusu 12 esmâ⁶⁷ şunlardır: “*Lâilâbe illallah, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kabhâr, Vehbâb, Fettâh, Vâhid, Abad, Samed.*” Bunlardan Kakhâr'a kadar olan beş tanesi “fenâ” isimlerindedir ki bir Halvetî'nin halveti orada tamam olur. Diğer beşi esmâ-i bekâiyedir ki Celvetîlerin sülûklerinin nihâyetidir. Çünkü halvet, celvetin geçididir, halvetin nihâyeti celvettir. İbn Abbâs'a göre de yedi cennetten üçü halvet ehlinin, dördü celvet ehlinindir.⁶⁸

Tibyân'da ise müridleri ilk defa yedi esmâ ile sülûke sokan kişinin İbrahim Zâhid olduğu belirtilmektedir. Harîrîzâde'ye göre şeyhler, Seyyidü't-Tâife'nin vak-tinden beri ilk üç isimle, daha öncekiler de sadece kelime-i tevhîdle sülûk ettirmişlerdir. İsimlerdeki bu artış sâliklerin sülûkünü kolaylaştırmak içindir. Zira asr-ı saâdetten uzaklaştıkça bu zorunlu hale gelmiştir. Fütüvvet tavrı da bunu gerektirmiştir.⁶⁹

Neticede İbrahim Zâhid'in benimsediği ve uyguladığı söylenen her iki usûl de anlaşıldığı kadarıyla yaşamaya devam etmiş ve sâliklerin terbiyesinde sıkça başvurulan yöntemler arasında yer almıştır. Özellikle Halvetiyye ve Celvetiyye tarikatları açısından durum böyledir.

6. SONUÇ

Bu makalede İbn Bezzâz'ın *Safvetü's-Safâ* sısı ve Bursevî'nin bazı eserlerinden yola çıkarak hayatını, tasavvufî kişiliğini ve faaliyetlerini ele almaya çalıştığımız İbrahim Zâhid Gîlânî hakkında ulaştığımız neticeleri şöyle sıralayabiliriz:

a. İslâm dünyasının her tarafında çeşitli tarikatların teşekkülüne ve intişârına şahit olduğumuz hicrî yedinci, milâdî on üçüncü asırda yaşayan İbrahim Zâhid,

⁶⁵ Hulvî, *Lemezât*, s. 316. Yine aynı müellif, Dede Ömer Rüşenî'yi “on iki esmâ ile sülûk eyleyenlerin seçkin” diye nitelendirmektedir. Bk. Hulvî, *Lemezât*, s. 511. Serin, bu ifadeye dayanarak, yedi ismi Rüşenî'nin on ikiye çıkardığını belirtmiştir. Bk. Rahmi Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, İstanbul: Petek Yay., 1984, s. 73.

⁶⁶ Bursevî, *Silsile*, s. 110-112.

⁶⁷ Celvetiyye tarikatında “tevhîd zikri” esas olmakla birlikte “esmâ” zikrinin de büyük bir önemi vardır. Bk. H. Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdayî*, İstanbul: Erkam Yay., 1999, s. 201.

⁶⁸ Bursevî, *Silsile*, s. 112-113. Benzer ifadeler için bk. Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, II, 286.

⁶⁹ Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 70b.

özellikle İran ve Anadolu'da yayılan Safeviyye, Halvetiyye, Bayrâmiyye ve Celvetiyye gibi tarikatların silsilelerinin kendisine ulaştığı bir şahıstır.

b. Seyyid Cemâleddîn-i Tebrîzî'den terbiye gören İbrahim Zâhid, kendi mânevî hayatında daha çok halvet, riyâzet ve mücâhede yolunu takip etmiştir.

c. Şeyh Zâhid'in elinin emeğiyle geçinmeye çok önem verdiği, bizzat pirinç tarlalarında çalıştığı, bu konuda kendisini kınayanlara aldırılmayarak melâmî bir tavır gösterdiği görülmektedir. Bununla ilgili diğer bir husus da mecbur kalmadıkça başkalarından bir şey istemediği ve tâbilerinden de böyle bir tavır beklediğidir.

d. İbrahim Zâhid'in irşâd faaliyetlerinde bulunmak üzere kendi memleketi dışında Şirvanşahlar'ın ve İlhanlılar'ın hâkim olduğu bazı beldelere seyahatler düzenlediği ve buraların yöneticileriyle iyi ilişkiler kurabildiği görülmektedir. Onun özellikle Gâzân Han'la olan yakın münasebetleri İslâm'ın Moğollar arasında yayılmasında sûfilerin büyük hizmetlerinin olduğuna dair ileri sürülen tezi desteklemektedir.

e. İbrahim Zâhid'e nispet edilen Zâhidiyye adlı bir tarikatın yaygınlık kazanmadığı anlaşılmaktadır. Bir müddet şeyhin oğlu Cemâleddîn Ali tarafından sürdürülen bu kol muhtemelen onun ölümüyle, damadı Safiyyüddîn Erdebîlî'nin başında bulunduğu Safeviyye içinde erimiştir.

f. Her ne kadar kendi hayatında halvet ve zühde ağırlık verse de daha sonraları Bursevî gibi Celvetîlerce Şeyh Zâhid'in halvetten celvete geçişi sağlayan ilk sûfi olarak kabul edilmesi söz konusudur. Bu durum onun Celvetiyye'nin hilâli, yani doğuş kaynağı olduğu şeklindeki bir anlayışı da ortaya çıkarmıştır.

g. Bunların yanı sıra müridlerini esmâ ile terbiye etmesi, yedi veya on iki isimle seyr ü sülûk yöntemini ilk defa uygulaması gibi hususlar şeyhin usûlünün zamanla ortaya çıkan pek çok tarikat tarafından benimsendiğini ve aslında İbrahim Zâhid'in bilindiğinden çok daha etkili bir kişi olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AMÎTÂİ-PREİSS, Reuven, "Sufis and Shamans: Some Remarks on the Islamization of the Mongols in the Ilkhanate", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 42/1 (1999), Brill.
- AŞKAR, Mustafa, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (1999), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- AŞURBEYLİ, Sara, "Şirvanşahlar", *DİA*, 39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- ATÂİYÎ, Nev'îzâde, *Hadâiku'l-Hakâik*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

- AUBİN, Jean, “Shaykh Ibrâhîm Zâhid Gilânî (1218?-1301)”, *Turcica*, 21-23 (1991).
- BABİNGER, Franz, “Safiyüddîn”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, 10, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- BAHADIROĞLU, Mustafa, “İbrâhîm Zâhid-i Geylânî”, *DİA*, 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- BAUSANİ, Alessandro, “Religion Under The Mongols”, *The Cambridge History of Iran* ed. J. A. Boyle, Cambridge: University Press, 1968.
- BROWNE, Edward, *Târîh-i Edebiyât-ı İran*, trc. Behrâm Mikdâdî, Tahran: İntişârât-ı Mervârîd, 1375.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Kenz-i Mahfî*, Hacı Mustafa Efendi Matbaası, 1290.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Kitâb-ı Silsile-i Şeyb İsmail Hakkı bi-Tarîk-i Celvetî*, İstanbul: Haydarpaşa Hastanesi Matbaası, 1291.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Kitâbü'n-Netice*, haz. Ali Namlı-İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Şerbu'l-Usûli'l-Aşere*, BEYBEK, Genel, no: 70.
- CEBECİOĞLU, Ethem, “İbn Bezzâz”, *DİA*, 19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.
- CEMÂLÎ, Muhammed Kerîm Yusuf -Abbâs Penâhî, “Revâbit-ı Mütakâbil-i Şeyh Zâhid Gilânî ve Şeyh Safiyüddîn Erdebîlî Ber Yekdigêr”, *Faslnâme-i İlmî-Pejûbeş-i Târîh*, 9 (1387).
- DEMİRCİ, Mehmet, *Mevlânâ ve Mevlevî Kültürü*, İstanbul: H Yayınları, 2008.
- ERDEBİLÎ, İbn Bezzâz, *Safvetü's-Safâ Der Tercüme-i Ahvâl ü Akevâl ü Kerâmât-ı Şeyb Safiyüddîn İsbak Erdebîlî*, haz. Gulamrızâ Tabâtâbâi Mecc, Tahran: İntişârât-ı Zeryâb, 1376.
- GÖKBULUT, Süleyman, *Necmeddîn Kübrâ, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- HAMEVÎ, Yâkût, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1957.
- HÂNDMÎR, Muhammed Hüseyinî Şîrâzî, *Habîbü's-Siyer Fî Abbâri Efrâdî'l-Beşer*, haz. Celâleddîn Hümâyî, Tahran: İntişârât-ı Hayyâm, 1380.
- HARÎRİZÂDE KEMÂLEDDÎN, *Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik Fî Beyâni Selâsili'l-Tarâik*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, no: 432.
- HİNZ, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyb Cüneyd*, trc. Tefik Bıyıkoglu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

- HULVÎ, Mahmud Cemâleddîn, *Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemezât-ı Ulviyye*, haz. M. Serhan Tayşî, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1993.
- KERBELÂÎ, Hâfız Hüseyin, *Ravzâtü'l-Cinân ve Cennâtü'l-Cenân*, haz. Cafer Sultan el-Karrâî, Tahran: İntişârât-ı Sütûde, 1344.
- KEYÂNÎ, Muhsin, *Târîh-i Hânkâh Der İran*, Tahran: İntişârât-ı Tahûrî, 1380.
- MİNORSKY, Vladimir, "A Mongol Decree of 720/1320 to the Family of Shaykh Zahid", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 16/3 (1954), London: University of London.
- MÛSEVÎ, Seyyid Ahmed, "Medfen-i Şeyh Zâhid Gîlânî Kocâst", *Hüner ü Merdüm*, 145 (1353/1974).
- MUSLU, Ramazan, *İsmail Hakekî Bursevî ve Tamâmü'l-Feyz Adlı Eseri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1994.
- MÛNECCİMBAŞI, Ahmed Dede, *Sabâifü'l-Abbâr*, İstanbul, 1285.
- NAMLI, Ali, *İsmâil Hakekî Bursevî, Hayatı, Eserleri, Tarikat Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.
- ÖNGÖREN, Reşat, "Safiyüddîn-i Erdebîlî", *DİA*, 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.
- SARI ABDULLAH EFENDÎ, *Semerâtü'l-Fuâd Fi'l-Mebde' ve'l-Meâd*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288.
- SEMERKANDÎ, Devletşah, *Tezkîre-i Devletşâh*, trc. Necati Lügal, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1963.
- SERİN, Rahmi, *İslâm Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, İstanbul: Petek Yayınları, 1984.
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- ŞAH, Serap, *Safvetü's-Safâ'da Safiyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2007.
- TATÇI, Mustafa, *Hazret-i Pîr Şeyh Şabân-ı Velî ve Şabâniyye*, İstanbul: H Yayınları, 2012.
- TRİMİNGHAM, J. Spencer, *The Sufi Orders in Islam*, New York: Oxford University Press, 1998.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2002.

VASSÂF, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

VİCDÂNÎ, Sâdık, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye'den: Halvetiyye Silsilenâmesi*, İstanbul: Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338.

YAZICI, Tahsin, “Gîlân”, *DİA*, 14, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

YILMAZ, H. Kâmil, *Azîz Mahmûd Hüdâyî*, İstanbul: Erkam Yayınları, 1999.

YUVALI, Abdülkadir, “Gazan Han”, *DİA*, 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

NOT: Bu yazı, 18-20 Nisan 2014 tarihinde Bursa’da düzenlenen Uluslararası Hz. Üftâde/Uzaktaki Yakın Sempozyumu’nda “Hilâl’den Kamer’e: Celvetî Geleneğinde Kurucu Bir Şahsiyet Olarak İbrahim Zâhid Gîlânî” adıyla sunulan tebliğin genişletilerek ve farklı başlıklar eklenerek makale şekline dönüştürülmüş halidir.